

Tomasz Tułodziecki

Zmartwychwstanie męczenników według 2 Mch 7

Verbum Vitae 15, 85-98

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZMARTWYCHWSTANIE MĘCZENNIKÓW WEDŁUG 2 MCH 7

Ks. Tomasz Tułodziecki

WPROWADZENIE

Księgi Machabejskie są szczególnym świadectwem historii narodu żydowskiego, która rozegrała się między rokiem 175 przed Chr. a rokiem 135 przed Chr. Daty te odnoszą się do dwóch istotnych wydarzeń, które stanowią ramy historii opisanej na kartach 1-2 Mch: początku panowania króla Antiocha IV (175 r. przed Chr.) i śmierci Szymona Machabeusza (135r. przed Chr.). Mimo swojej wielkiej historycznej i teologicznej wartości księgi te nie cieszyły się w historii egzegezy zbyt wielkim zainteresowaniem. Żydzi nie włączyli ich do kanonu Biblii Hebrajskiej, nie odnajdujemy ich także w przekładach protestanckich, bazujących na kryteriach kanoniczności ustalonych przez M. Lutra. Dla jednych powodem tego ograniczonego zainteresowania 1-2 Mch jest ich deuterokanoniczny charakter, u którego podstaw leży przede wszystkim język grecki dzisiejszego oryginału, dla innych powodem odrzucenia 1-2 Mch jest ich rzekoma znikoma wartość teologiczno-duchowa. Nieco większego uznania 1-2 Mch doczekały się właściwie tylko w egzegezie katolickiej.

Z pewnością Księgi Machabejskie są najpełniejszym i najbardziej kompetentnym opisem zmagania, walk i tru-

dów, jakie podjęła rodzina Matatiasza z Modin w obronie Prawa Bożego i wiary w jednego Boga. Wśród pobożnych Izraelitów postawa Matatiasza i jego synów znalazła wielu naśladowców. Ich radykalizm w obronie Tory wywołał drastyczne konsekwencje w postaci prześladowań i tortur ze strony hellenistów. Wymownym świadectwem tych wydarzeń są opisy zawarte w 2 Mch 6 i 7: męczeństwo starca Eleazara i męczeństwo matki i jej siedmiu synów. Śmierć tych wspaniałych bohaterów (i wielu innych) domagała się odpowiedzi na pytanie: czy przelana krew i męczeńska śmierć wyznaczają rzeczywisty koniec ludzkiego życia, czy nie ma żadnej nadziei dla tych, którzy są wierni Jahwe aż po grób. Kolejną koniecznością chwili było umocnienie słabych i tych także, którzy podjęli walkę z najeźdźcą. Na tym tle Księgi Machabejskie, zwłaszcza 2 Mch 7 podejmują i rozwijają, jak żadne inne dzieło ST ideę wiary w życie po śmierci. Na ile jednak są to nowe idee w stosunku do wcześniejszych tradycji o zmartwychwstaniu w ST? Czy możemy mówić o zależności 2 Mch 7 od tekstu Dn 12,1-3, który uchodzi za najbardziej dojrzałe teologicznie świadectwo tej idei w ST? Na te i na inne pytania związane z teologią zmartwychwstania w 2 Mch spróbujemy odpowiedzieć w niniejszym artykule.

TŁO HISTORYCZNE IDEI ZMARTWYCHWSTANIA W 2 MCH

Silny impuls do przekraczania granic i horyzontów śmierci dała judaizmowi konfrontacja z duchem ekspansywnego hellenizmu. W epoce, której graniczne daty wytyczają dwa epizody związane ze świątynią jerozolimską: jej profanacja przez Antiocha Epifanesa w 167 r. przed Chr i jej zburzenie w roku 70 po Chr. przez Tytusa, nadzieja ludzi sprawiedliwych zaczyna kierować się ku zmartwychwstaniu umarłych. W literaturze tego okresu, włącznie z pierwszymi pismami chrześcijańskimi niebo jest miejscem zamieszkałym przez Boga i tych zmarłych, którzy za życia wslawili się sprawiedliwymi czynami. Zarówno ST, jak i liczne pisma starożyt-

nego Bliskiego Wschodu i hellenizmu znają różne przykłady tych ludzi, którzy dostąpili bezpośredniej bliskości Boga w niebiosach: Mojżesz, Pinchas, Baruch, Ezdrasz czy też dzieci Hioba. W tym też czasie zaczyna kształtować się także wyraźne rozróżnienie pomiędzy rajem a Szeolem. Obydwa miejsca mają być pośrednim stanem oczekiwania na zmartwychwstanie i sąd Boży. Poglądy te wpisują się w hellenistyczne wyobrażenia o nieśmiertelności duszy ludzkiej i starotestamentalną prawdę o rozdzieleniu duszy od ciała (Rdz 2,7; 6,3; Ez 37,5.10; Ps 104,29; Hi 15,11; 16,14; Tb 3,6; 2 Mch 14,46), gdzie dusza ludzi sprawiedliwych zawsze wraca do Boga i jest jego własnością. W tę barwną mozaikę poglądów z epoki późnego hellenizmu wpisuje się także, wyjątkowe w swojej wymowie, opowiadanie o zmartwychwstaniu męczenników w 2 Mch 7.

Księga ta jest szczególnym świadectwem ST o zmartwychwstaniu. Odnajdujemy w niej elementy literackie, których nie ma w żadnym innym tekście biblijnym. Księga ta choć nie należy do żydowskiego kanonu ksiąg natchnionych, swoją wielką rangę zawdzięcza rozpowszechnieniu greckiego tłumaczenia Septuaginty w diasporach Żydów mówiących po grecku. Bezpośrednio po świadectwie Księgi Daniela 12,1-3 o zmartwychwstaniu sprawiedliwych także teksty w 2 Mch 7 i 14,46 zawierają podobne stwierdzenia. Ponadto księga ta zna również skuteczność modlitwy za zmarłych (2 Mch 12,44), a także wartość wstawiennictwa sprawiedliwych zmarłych w niebie, którzy orędują za pobożnym ludem Izraela (2 Mch 15,12-16). Tekst 2 Mch zawiera również pierwsze świadectwa judaizmu o męczeństwie pobożnych (2 Mch 6,18-31; 7) oraz drugi po tekście Iz 52,13-53,12 opis zasług jakie płyną ze śmierci sprawiedliwych dla całej wspólnoty grzeszników (2 Mch 7,37-38). Obraz wyjątkowej wartości 2 Mch dopełnia jeszcze tekst o stworzeniu „świata z niczego” w 2 Mch 7,28 nawiązujący do Rdz 1. Podobnych świadectw nie podaje ani 1 Mch ani żadna inna Księga ST¹.

¹ Por. J.A. Soggin, *Introduzione all'Antico Testamento*, Brescia 1987⁴, 561.

Cała 2 Mch składa się z wprowadzenia i 5 podstawowych części, które zestawiał w jedną całość redaktor, niejaki Jazon z Cyreny. Według badań licznych egzegetów Jazon sporządził swoje dzieło w okresie, który rozpoczyna się śmiercią Judy Machabeusza ok. roku 160 przed Chr. a inwestyturą jego brata Jonatana na Arcykapłana ok. roku 152 przed Chr. Ostateczny kształt 2 Mch nadał księdze redaktor z I wieku przed Chr. Interesujący nas fragment 2 Mch 7 należy do większej całości 2 Mch 5-15, w której fakty przedstawiane są synchronicznie z 1 Mch 1-7, pisane jednak przez różnych autorów. Zdarzenia opisywane w 2 Mch 7 należą do epizodów z czasów prześladowań wiernych judaizmowi za Antiocha IV Epifanesa około roku 166 przed Chr. W 168 roku przed Chr. Apoloniusz, późniejszy zarządca Samarii, na rozkaz Antiocha IV, zniszczył dużą część Jerozolimy (1 Mch 1,39; Dn 11,31), natomiast spalenie zwojów Tory (1 Mch 1,56) rozpoczyna oficjalną politykę prześladowań wyznawców judaizmu. Apogeum hellenizacji to wybudowanie „ohydy spustoszenia” na ołtarzu całopalenia w Jerozolimie (1 Mch 1,54; Dn 9,27; 11,31) i złożenie na nim pogańskich ofiar (1 Mch 1,59). Po tych wydarzeniach rozpoczyna się fala prześladowań polegająca na zmuszaniu do odstępstwa od Prawa i praktykowaniu kultów sprzecznych z przepisami Tory (1 Mch 1,26-64; 2 Mch 6-7). Wydaje się, że właśnie około roku 166, gdy Juda Machabeusz i jego bracia wszczęli jawne powstanie przeciw hellenistom, miały miejsce wydarzenia mówiące o heroizmie starca Eleazara (2 Mch 6) i następujące po nim męczeństwo matki i siedmiu synów (2 Mch 7). W opisie męczeństwa starca Eleazara, zwanego także „arcykapłanem Żydów” i „jednym z pierwszych uczonych w Prawie” temat zmartwychwstania pojawia się po raz pierwszy. Nie jest to jednak temat wiodący. Jak podają egzegeci, przedstawiony został w 2 Mch 6 w sposób dość mglisty. Widać to zwłaszcza w słowach starca: *z rąk Wszechmocnego ani żywy, ani umarły nie ucieknę* (2 Mch 6,26)².

² Por. H. Engel, «Die Bücher der Makkabäer», w: E. Zenger u. a., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart 1998³, 281-282; S. Gądecki,

Przymus do odstępstwa od wiary przodków, zarówno w przypadku starca Eleazara (2 Mch 6) jak i matki wraz siedmiu jej synami, polegał na zmuszaniu do spożywania wieprzowiny. Tora surowo zakazuje Izraelitom spożywania wieprzowego mięsa pod groźbą utraty wybraństwa (Kpl 11,7; Pwt 14,8). W opowiadaniach o prześladowaniu wiernych Żydów w 2 Mch nie ma natomiast żadnych informacji o związku tych wydarzeń z Jerozolimą i świątynią. Dotyczy to zwłaszcza 2 Mch 7. Wydaje się, że autor kreśli przed czytelnikiem sytuację jaka miała miejsce w żydowskiej diasporze. Na taki rozwój wypadków wskazują niektóre szczegóły filologiczne 2 Mch 7. Żydzi nazywani są w tym fragmencie Hebrajczykami (7,31). Ponadto rozmowa króla z braćmi męczennikami i matką odbywa się w języku znanym dla obu stron. W państwie Seleucydów musiał to być język grecki. We fragmentach osobistej rozmowy matki i jej synów użyty jest język ojczysty zrozumiały tylko dla nich. W tym wypadku musiał to być język hebrajski lub aramejski. Całe wydarzenie odbywa się natomiast w obliczu króla, co wskazuje raczej na syryjskie środowisko. W przeciwieństwie do opisu męczeństwa matki i jej siedmiu synów w opisie śmierci Eleazara, osoba króla jest nieobecna. Również 4 Mch 8,2 umieszcza wydarzenie związane z męczeństwem matki i siedmiu synów w diasporze mówiąc, iż chodziło tu o „deportowanych spośród Hebrajczyków”. Dlatego też od najdawniejszych czasów za miejsce męczeństwa, śmierci i pochówku matki i jej siedmiu synów uważano Antiochię³.

Tekst 2 Mch 7 nie podaje nigdzie imion bohaterów dramatu. Prawdopodobnie autor czyni to umyślnie. Tym

«Walka i męczeństwo z wiarę. 2 Księga Machabejska», w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie Ksiąg Biblijnych*, t. 3. Księgi historyczne Starego Testamentu. Dziejopisarstwo okresu judaistycznego, Warszawa 2007, 288.

³ Dyskusję egzegetów na temat miejsca wydarzeń opisanych w 2Mch 7 przedstawia U. Kellermann, *Auferstanden in den Himmel. 2 Makkabäer 7 und die Auferstehung der Märtyrer* (SBS 95), Stuttgart 1978, 17.

samym stają się oni reprezentantami tych wszystkich kobiet i mężczyzn, którzy w dobie helleńskich prześladowań zaznali kaźni i zostali skazani na śmierć z powodu wierności przykazaniom Tory. Główne przesłanie tekstu 2 Mch ma zatem wymiar pedagogiczny i teologiczny. Fakty historyczne, takie jak imiona bohaterów, miejsca akcji, daty wydarzeń schodzą na drugi plan. Autor 2 Mch 7 chciał nakreślić nowy wymiar pojmowania tajemnicy zmartwychwstania w łączności z męczeństwem. W oczach Bożych śmierć świadków wiary, którzy przeszli zwycięsko próbę wiary i w czasie doznawanych cierpień nie zaparli się swego Boga, bezpośrednio po śmierci doznają niebiańskiego zmartwychwstania⁴. Takie pojęcie życia sprawiedliwych po śmierci w 2 Mch 7 kontynuuje myśl zawartą już wcześniej w Dn 12,1-3. Warto spojrzeć bliżej na ten literacki i teologiczny związek między tymi dwoma szczególnymi świadectwami o zmartwychwstaniu w ST.

NOWOŚĆ IDEI ZMARTWYCHWSTANIA W 2 MCH 7

Związek literacki między 2 Mch 7 i Dn 12,1-3 uwiadacza się przede wszystkim w wypowiedzi drugiego syna (2 Mch 7,9): *Ty, zbrodniarzu, odbierasz nam to obecne życie. Król świata jednak nas, którzy umieramy za Jego prawa, wskrzesi i ożywi do życia wiecznego*. Wiersz ten ma wyraźnie antytetyczną budowę: królowi syryjskiemu, który jest władcą tego świata i teraźniejszego życia przeciwstawia autor 2 Mch tego, w którego rękach jest cały świat i który ma moc wskrzesić umarłych do życia wiecznego. Podobnie jak 2 Mch 7,9 rozumie sprawę zmartwychwstania Dn 12,2: *Wielu zaś, co posnęli w prochu ziemi, zbudzi się: jedni do wiecznego życia, drudzy ku hańbie, ku wiecznej odrazie*. Jego budowa jest także antytetyczna: z jednej strony sprawiedliwi przeznaczeni do życia wiecznego, z drugiej ci przeznaczeni na potępienie i hańbę za

⁴ Por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie*, Poznań 1961, 304.

popelnione nieprawości. Warto jednak zauważyć także znaczącą różnicę między 2 Mch 7 i Dn 12. Tekst Księgi Machabejskiej nie podaje, nawet w przybliżeniu, czasu powszechnego zmartwychwstania, co próbuje określić Dn 12,1 poprzez takie sformułowania jak: *W owych czasach wystąpi Michał, czy też wtedy nastąpi okres ucisku, jakiego nie było, odkąd narody powstały, aż do chwili obecnej.* Druga Księga Machabejska nie zna również podwójnego przebiegu Dnia Zmartwychwstania: najpierw powstania z martwych tych, którzy przeznaczeni są ku wieczności, a następnie tych, którzy pójdą na wieczne potępienie. Tekst 2 Mch podkreśla tylko wskrzeszenie do życia sprawiedliwych, które rozumie jako transcendentną bliskość Boga. Podkreśla to także 2 Mch 7,36, gdzie zmartwychwstanie określone jest jako odnowienie życia w rzeczywistości nieba: *Teraz bowiem nasi bracia, którzy przetrwali krótkie cierpienia prowadzące do wiecznego życia, stali się uczestnikami obietnic przymierza Bożego.* Dlatego też pojęcie zmartwychwstania w 2 Mch 7,9 możemy określić jako transcendentne i związane z rzeczywistością nieba w przeciwieństwie do Dn 12,1-3, które jawi się bardziej jako ostatni akt ziemskiej historii na scenie doczesnego świata.

Proponowane rozróżnienie w pojmowaniu życia po śmierci między Dn 12,1-3 a 2 Mch 7 potwierdza również użycie terminologii związanej z tą tematyką. W tekście 2 Mch 7,9.14 a także 12,44 autor zastosował klasyczny termin biblijny ἀνίσταται – *wstawać, podnosić się, obudzić się, wskrzesić.* Natomiast w 2 Mch 12,43 pojawia się rzeczownik ἀνάστασις oznaczający wprost zmartwychwstanie. Zasadniczo zarówno w greckiej wersji ST (LXX) jak i w greckim oryginale NT terminy ἀνίσταται/ἀνάστασις mówią o powrocie człowieka do swego ziemskiego życia (Iz 26,19; Mk 5,4; 9,27; Łk 16,31; J 11,23; Dz 9,40; Hbr 11,35). W większości przytoczonych tekstów chodzi o przywrócenie do życia, które ma swój ziemski koniec po upływie odpowiedniego czasu. Istnieją jednak także liczne teksty, zwłaszcza wczesnochrześcijańskie, w których słowa ἀνίσταται/ἀνάστασις odnoszą się tylko i wyłącznie do wywyższenia zmarłych

w rzeczywistości niebieskiej. Do takich tradycji literackich należą przede wszystkim opisy męki Pańskiej w czterech Ewangeliach, w których ukrzyżowany i zabity Syn Boży – Jezus Chrystus zostaje wywyższony do chwały nieba i zasiada po prawicy Ojca po swoim zmartwychwstaniu. Świadczenia całego NT potwierdzają jednoznacznie, że chrześcijanie I wieku rozumieli je nie jako powrót do ziemskiej rzeczywistości ale jako intronizację w królestwie niebieskim⁵. W podobną tradycję wpisuje się słynny tekst z Ewangelii według św. Marka mówiący o sporze saduceuszów z Chrystusem w kwestii zmartwychwstania (Mk 12,18-27). Przede wszystkim wiersze 12,26-27 przedstawiają praojców – patriarchów Izraela jako zmartwychwstałych, cieszących się chwałą nieba.

Oprócz przekonania o zmartwychwstaniu sprawiedliwych w niebieskiej chwale, tekst 2 Mch 7 zawiera jeszcze dwie inne prawdy teologiczne, które znacząco poszerzają perspektywę tego wydarzenia w porównaniu z Dn 12. Pierwszą z tych prawd odkrywamy w końcowych fragmentach wypowiedzi trzeciego syna: *Po nim był męczony trzeci. Na żądanie natychmiast wysunął język, a ręce wyciągnął bez obawy i mężnie powiedział: «Od Nieba je otrzymałem, ale dla Jego praw nimi gardzę, a spodziewam się, że od Niego ponownie je otrzymam»* (2 Mch 7,10-11). Tekst grecki LXX zawiera trzykrotne ταῦτα, które odnosi się do ciała męczennika, podkreślając także każdy z jego członków. Ciało stanowi fundament niepowtarzalności osoby ludzkiej. Zatem 2 Mch 7,11 wprowadza ideę zmartwychwstania w ciele. Antropologia judaizmu oparta na prawach wynikających ze ST nie wyobrażała sobie zmartwychwstania bez odniesienia do konkretnego ciała. Pamiętać jednak należy, że w przypadku matki i siedmiu synów, jak i innych podobnych wydarzeń, jest mowa o utracie, zniszczeniu lub przynajmniej o poważnej deformacji ziemskiego ciała. W tym przypadku wiara w zmartwychwstanie łączyła się z ideą nowego stworzenia w rzeczywistości niebieskiej

⁵ Por. H.-W. Kuhn, «ἀνάστασις», EWNT I, 214-215.

przez samego Boga na podobieństwo aktu stwórczego w Rdz 1. W 2 Mch prawdę tę ilustruje również fragment zawarty w 2 Mch 14,46 (męczeństwo Razisa): *Całkowicie pozbawiony już krwi wyrwał wnętrzości, a wzięwszy je obydwoma rękami, rzucił na żołnierzy. A prosił Władcę życia i ducha, aby mu je ponownie oddał. W ten sposób zakończył życie*⁶.

W wypowiedzi czwartego syna, odnajdujemy wzmianki o drugiej ważnej prawdzie towarzyszącej zmartwychwstaniu: *Konając tak powiedział: «Lepiej jest nam, którzy ginimy z ludzkich rąk, w Bogu pokładać nadzieję, że znów przez Niego będziemy wskrzeszeni. Dla ciebie bowiem nie ma wskrzeszenia do życia»*. Wypowiedź ta ma budowę antytetyczną: męczennikom, którzy odchodzą w nadziei zmartwychwstania, przeciwstawiony jest król, dla którego nie ma nadziei na nowe życie. Innymi słowy, w przeciwieństwie do niebieskiego zmartwychwstania niewinnych męczenników, które jest ich pośmiertną rehabilitacją, przeznaczeniem króla nie jest zmartwychwstanie ku hańbie (por. Dn 12,2), ale śmierć. Chociaż nie bezpośrednio, to można zauważyć w wypowiedzi czwartego syna aluzje do prawdy o sądzie, który poprzedzać będzie powszechne zmartwychwstanie (por. Mt 25,31-46). W przypadku króla i jego potomków sąd i jego konsekwencje polegają na ich przedwczesnej śmierci i załamaniu się dynastii (2 Mch 7,17.19.34-37)⁷.

Ostatnia wzmianka nawiązująca do prawdy o zmartwychwstaniu w tekście 2 Mch 7 znajduje się w wypowiedzi najmłodszego z siedmiu synów – męczenników. Chodzi tu o fragment 2 Mch 7,30-38, zwłaszcza o wiersze 35-36. Nie zawiera on jednak terminologii *expressis verbis* o powstaniu z martwych. Tematyką, która ponownie wysuwa się na pierwszy plan jest raczej kwestia rehabilitacji męczenników przez Boga oraz zapowiedzi sądu

⁶ Por. U. Kellermann, *Auferstanden in den Himmel*, 66.

⁷ Por. G.W.E. Nickelsburg, *Resurrection, Immortality, and Eternal Life in Intertestamental Judaism* (HThS 26), Cambridge 1972, 95.

i kary dla króla (2 Mch 7,31.34.36-37). Na bazie słów najmłodszego z braci możemy zauważyć zmianę jakościową: król – sędzia staje się w jednej chwili oskarżonym. Istotnym faktem w wypowiedzi najmłodszego syna jest także nawiązanie do treści obietnicy wynikającej z przymierza zawartego z Jahwe: *Teraz bowiem nasi bracia, którzy przetrwali krótkie cierpienia prowadzące do wiecznego życia, stali się uczestnikami obietnic przymierza Bożego* (2 Mch 7,36). Według tych słów dar wiecznego życia wynikający z przymierza, o którym mówi Tora stał się już udziałem sześciu braci męczenników. Podkreśla to termin $\nu\nu$ na początku wiersza 7,36. Jest to znak wskazujący na natychmiastową i całkowitą zmianę ich położenia w chwili śmierci⁸. W momencie oddawania życia Bóg zrealizował swój wielki plan miłosierdzia. Ufny w tę rychłą realizację obietnicy umarł męczeńsko także ostatni z braci.

WPLYW TORY I KSIĘGI DANIELA NA OŘĘDZIE 2 MCH 7

Zmartwychwstanie męczenników w chwale niebios wynika z przekonania o nieodwołalnej wierności Boga swoim obietnicom, która opiera się na świadectwach konkretnych bohaterów i głosach rozbrzmiewających na kartach ST. Tę prawdę wyraża dobitnie tekst 2 Mch 7,14: *...Lepiej jest nam, którzy ginimy z ludzkich rąk, w Bogu pokładać nadzieję, że znów przez Niego będziemy wskrzeszeni...* Biorąc pod uwagę tę wypowiedź należy zaznaczyć, że dla autora 2 Mch 7 wcześniejsze wypowiedzi ST o zmartwychwstaniu nie są wiążące. W koncepcji zmartwychwstania, jaką przedstawia nam autor 2 Mch 7, nie wiadać wyraźnych związków z najbardziej znanymi pod tym względem świadectwami ST. Chodzi tu o takie teksty jak: Iz 25,8; 26,14-19; Ez 37,1-14; Oz 6,1-3. Nie ma zatem, nie licząc związków z Dn 12,1-3, żadnych nawiązań do trady-

⁸ Por. U. Kellermann, *Auferstanden in den Himmel*, 78-79.

cji prorockich ST (o ile w ogóle zaliczymy Księgę Daniela do tradycji prorockich) w orędzi o zmartwychwstaniu w 2 Mch 7. Bazę teologiczną dla autora 2 Mch tworzą teksty pochodzące z zupełnie innej tradycji. Są to obietnice zawarte w świadectwach Tory.

Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na związek z tekstem Pwt 32,36, z którego wynika niezachwiane przekonanie, iż posłuszeństwo Torze zapewnia życie. Wierni Torze mogą być pewni, że nawet śmierć nie może zmasać i zniszczyć obietnic wynikających z przymierza, jakie zawarł Bóg z przestrzegającymi jego prawo. Torę z 2 Mch wiąże również podwójny opis stworzenia w Rdz 1,1-2,4a i 2,4b-25. Szczególnie dwa aspekty: stworzenie świata z niczego i stworzenie człowieka, tworząc fundament teologiczny dla 2 Mch, wskazują na nieograniczoną wszechmoc Boga. Wyraża się także w łasce okazanej dla męczenników. Są oni w Bożej Mocy, która może powołać ich cudownie do nowego życia (nawiązują do niej także teksty prorockie i mądrościowe o stworzeniu świata czy o tajemnicy poczęcia człowieka w łonie matki: Iz 49,1; Jr 1,5; Ps 8).

Przede wszystkim jednak 2 Mch 7 rozwija tematykę znaną z tekstu Dn 12,1-3. Można wysunąć twierdzenie, że narracja o męczeństwie matki wraz z jej siedmioma synami jest wypełnieniem zapowiedzi (niezrealizowanych) z Księgi Daniela. Apokaliptyczne oczekiwanie ziemskiego zmartwychwstania na końcu czasów zostaje przekształcone w niebieskie zmartwychwstanie. Konieczność takiej przemiany koncepcji zmartwychwstania narzucały okoliczności historyczne, do których odnosiły się zapowiedzi apokaliptyczne w Dn 12,1-3: kult świątynny i prawowite kapłaństwo zostały przywrócone w roku 164 przed Chr. W tym samym roku umarł największy prześladowca Antioch IV Epifanes (prawdopodobny kat matki i siedmiu jej synów). Krótko po jego śmierci dokonał się również poważny przewrót kulturowy związany z interwencją Rzymian na Bliskim Wschodzie⁹. Wobec tych wydarzeń wizja

⁹ Por. J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, 448.

końca świata, z przeznaczeniem jednych ku hańbie a innych ku chwale zmartwychwstania straciła na aktualności. Zrodziła się natomiast potrzeba oddania czci i pozytywnego spojrzenia na ofiarę krwi wielu wyznawców judaizmu w czasach prześladowań Seleucydów. Właśnie w tym celu spisane zostało opowiadanie o bohaterskim czynie anonimowej matki i jej siedmiu synach męczennikach.

ZAKOŃCZENIE

Wnikliwa lektura 2 Księgi Machabejskiej wskazuje na kilka fundamentalnych prawd, które dla autora tego dzieła są niezbywalne. Należą do nich: kult świątynny oparty na przepisach Tory, niezależność Jerozolimy od obcej władzy, nieograniczona niczym możliwość wypełniania nakazów Prawa i poczucie stałego związku (przymierza) z Bogiem, które jest nieodwołalne i nieprzemijające (2 Mch 2,22; 3,1; 8,17; 15,37). Jednocześnie każde nadużycie tych zasad świętości przez wyznawców judaizmu (2 Mch 3-5) i przez wrogów wiary w Jahwe powoduje ogromne cierpienia całego Izraela i wywołuje gniew Boży, który jest odpowiedzią na przelaną krew niewinnych. Dlatego też świadectwo męczenników w 2 Mch wydaje się rozstrzygające. Właśnie przez ich czyn (podobnie jak i starca Eleazara) Bóg restauruje swoją przyjaźń z Izraelem i przywraca mu swoją łaskę (2 Mch 7,37-38; 8,1-5.27). Wdziacznymi jej znakami są: śmierć największego wroga wyznawców judaizmu Antiocha IV oraz odzyskanie świątyni i jej restauracja. Ostateczne zwycięstwo: wyzwolenie Jerozolimy oraz porażka i śmierć Nikanora wpisane jest w kolejne dwa świadectwa szczególnej łaski Boga dla narodu wybranego. Należą do nich wypowiedzi dotyczące przyszłego zmartwychwstania tych, którzy polegli w walce z hellenistami w obronie świętej wiary (2 Mch 12,44) oraz opis samobójczej śmierci niejakiego Razisa ginącego także z przekonaniem, że Bóg może wskrzesić umarłych do życia (2 Mch 14,37-46)¹⁰.

¹⁰ Por. H. Engel, «Die Bücher der Makkabäer», 289.

Świadeństwo 2 Mch 7 o zmartwychwstaniu jest jednak najsilniejsze i najbardziej przekonujące. Po raz pierwszy jasno i wyraźnie tradycja ST łączy zmartwychwstanie z męczeńską ofiarą życia wiernych wyznawców Jahwe i przedstawia wskrzeszenie do życia jako wieczną nagrodę za świadectwo krwi. Drugi ważny elementem, który stanowi całkowite *novum* w stosunku do dotychczasowych koncepcji zmartwychwstania dotyczy czasu i miejsca. Dotychczasowe koncepcje zmartwychwstania w ST np. Dn 12,1-3 przedstawiały zmartwychwstanie jako ostatnie wydarzenie wieńczące czas historii świata i umieszczały je w ziemskiej scenerii. Według 2 Mch 7 męczennicy, wierni Jahwe dostępują zmartwychwstania bezpośrednio po śmierci, a miejscem gdzie dokona się to wielkie przejście jest niebo – mieszkanie samego Boga.

Niewątpliwie 2 Mch jest jednym z najważniejszych świadectw judaizmu, które mówi jednoznacznie o nadziei zmartwychwstania wierzących w cielesnej postaci (2 Mch 7,9.11.14.23.29.36; 14,37-46), chociaż nie jeszcze mówi o powszechnym zmartwychwstaniu wszystkich wierzących. Ta nadzieja rozciąga się jednak nawet nad umarłymi grzesznikami (2 Mch 12,43-45), dla których pomocą może być modlitwa wierzących i ich przebłagalna ofiara. Niestety koncepcja zmartwychwstania, jaką przedstawia 2 Mch nie doczekała się w judaizmie dalszego rozwinięcia i pogłębienia, nigdy też nie stała się oficjalną wykładnią nauki o życiu pozagrobowym wierzących w Izraelu. Ukazuje to chociażby silny rozdźwięk między stronnictwami faryzeuszów i saduceuszów w pojmowaniu prawdy o zmartwychwstaniu w epoce międzytestamentalnej.

Zusammenfassung

Der Text 2 Makk 7 zeigt, dass im hellenistischen Diasporajudentum Antiochias konzipierte Hoffnung auf die himmlische Auferstehung der Märtyrer, wie sie Dn 12 nahe legte, auch im Palästinajudentum ihren Eingang fand oder parallel entwickelt wurde. Die Übernahme von Dn 12 in der hellenistischen Diaspora Antiochias wie die Auf-

nahme von 2Makk 7 als Quelle des Jasons im Jerusalemer Umkreis zeigen, wie eng die geistigen Verbindungen jüdischer und antiochenischer Märtyrertheologie gewesen sein müssen. Wir dürfen deshalb die Hoffnung auf eine himmlische Erhöhung oder Auferstehung der getöteten Glaubenszeugen einer neuen Märtyrertheologie zu sprechen, die ihren Aufbruch in der seleukidischen Verfolgung erlebte und nach der politischen Wende die leidvolle Vergangenheit zu bewältigen suchte.

*Ks. Tomasz Tułodziecki
ul. Frelichowskiego 1
87-100 Toruń*

Ks. TOMASZ TUŁODZIECKI, ur. 1969, dr teologii, licencjat nauk biblijnych, wicerektor WSD w Toruniu, adiunkt w katedrze egzegezy i teologii ST i lektor języka hebrajskiego na Wydziale Teologicznym UMK w Toruniu. Publikacje: *Jeroboam I – reformator religii Izraela. Studium egzegetyczno-teologiczne 1 Krl 11,26-14,20* (Rozprawy i Studia Biblijne 14), Warszawa 2004.